

Epizódok a titkok házából

A politikai rendőrség mindennapjai 1956 után

EPIZÓDOK A TITKOK HÁZÁBÓL

A POLITIKAI RENDŐRSÉG MINDENNAPJAI 1956 UTÁN

SZERKESZTETTE:

OKVÁTH IMRE ÉS PALASIK MÁRIA

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA
KRONOSZ KIADÓ

BUDAPEST–PÉCS

2017

A kötet megjelenését támogatta:

Kiadja
az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
és a Kronosz Kiadó

Felelős kiadó
az ÁBTL főigazgatója és a Kronosz Kiadó ügyvezetője

A borítón szereplő képek az ÁBTL dokumentumaiból származnak.

ISBN 978 615 5497 96 4

© Szerzők
© Szerkesztő
© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
© Kronosz Kiadó

Tartalom

GYARMATI GYÖRGY

A titok háza – és környéke (Előszó) 7

BORVENDÉG ZSUZSANNA

Egy levéllenőr kalandja az amerikai hírszerzéssel.
Hollósi Péter államvédelmi alezredes disszidálásának
és hazaszökésének története 13

CSERÉNYI–ZSITNYÁNYI ILDIKÓ

Hálókocsi-kalauzok. „Legalizált” csempészet
a közlekedési elhárításnál 29

KÖBEL SZILVIA

A „fennálló rend” elleni bűncselekmények vizsgálata
a nyolcvanas években 51

KRAHULCSÁN ZSOLT

Az IBUSZ vezérigazgató-helyettesének esete
a magyar kémelhárítással. Marton János ügye 69

MÜLLER ROLF

Helykeresés. Fedett objektumok, fedővállalatok 115

OKVÁTH IMRE

A katonai elhárítás és a nyugati katonai
attasék játszmái 137

PALASIK MÁRIA

- A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző.
Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó
Szabó László története 159

PAPP ISTVÁN

- A szövetkezeti kocsmá és a nőtanács irodája,
avagy találkozási lakások Csorváson:
állambiztonsági mikrotörténet 205

SLACHTA KRISZTINA

- „Rokonlátogatók”. A magyarországi német nemzetiség
kapcsolatainak állambiztonsági ellenőrzése
a Kádár-korszakban 253

TAKÁCS TIBOR

- Haverok, bulik, hazugságok. Csere Lajos őrnagy útja
az elbocsátásig 279

„Rokonlátogatók”

*A magyarországi német nemzetiség kapcsolatainak
állambiztonsági ellenőrzése a Kádár-korszakban**

*Előzmények: a német nemzetiség helyzete
a második világháború után*

A második világháború végén azonnal megkezdődött az európai kényszer-migrációk hosszú folyamata, ami összességében közel ugyanannyi embert érintett, mint maguk a háborús események.¹ A 20. század második felének németeket érintő kényszmigráció sorozata két fő irány mentén követhető nyomon: elsőként az 1944 decemberében–1945 januárjában meginduló, az ún. keleti területekről a mai Németország területére érkező menekültáradat, majd az 1946-tól megkezdődő, a kelet- és dél-kelet-európai németeket érintő kitelepítés jelentett több milliós migrációs hullámot.² A szövetséges hatalmak döntése alapján, valamint az érintett országok vezetésének nyomására zajlott a kelet- és dél-kelet-európai német lakosság kitelepítése Németország négy megszállási övezetébe.³ A háborút követő években Európában összesen 40 millió menekültet, vagyis „displaced person”-t, (DP-t) tartottak számon, ami minden korábbi népesség-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Beer, Matthias: *Flucht und Vertreibung der Deutschen. Voraussetzungen, Verlauf, Folgen*. Ch. Beck, München, 2011. 10–12.

2 Uo. 67–74.

3 Snyder, Timothy: *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books, New York, 2010. 313–316.; 321.

mozgást, menekült-áradatot felülmúlt.⁴ 1945 és 1950 között összesen több mint 12 millió német hagyta el az otthonát, valamint közel 2 millióan haltak meg a menekülés és a kitelepítés során.⁵ A kitelepítések 1950-re hivatalosan lezárultak ugyan, ám az ún. későn áttelepülők, valamint a családegyesítések, átköltözések révén még évtizedekkel később is idézett elő további – bár természetesen fokozatosan csökkenő mértékű – lakosságmozgást ez a folyamat.

Magyarországról 1946. január 19. és 1948. június 15. között körülbelül 180 000 németet telepítettek ki két hullámban Németország amerikai és szovjet megszállási övezetébe, illetve még a világháború utolsó hónapjaiban elmenekültekkel együtt összesen közel 220 000 fő hagyta el az országot.⁶ A magyarországi németység a 20. század első felében is többszörösen szembesült az identitás, az anyanyelv, a nemzetiség, a lojalitás ellentmondásaival, ez a problémakör azonban leg súlyosabban a második világháború végén, illetve a következő évek kitelepítései során vált a létüket fenyegető kérdéssé.⁷ A kitelepítést a kollektív bűnösség elve határozta meg, a felelősséget már ekkor a győztes hatalmakra igyekezett hárítani az ország politikai vezetése, az etnikai homogenizálás mellett pedig a németiség tulajdonának újrafelosztása is jelentős szerepet játszott.⁸ A kitelepített, illetve még a világháború vége előtt elmenekült magyarországi németek 5–6%-a, körülbelül tízezer ember döntött úgy, hogy otthagyja a korabeli magyar hivatalos iratokban „őshazának” nevezett Németországot, és mindenáron visszatér Magyarországra.⁹

Az otthonuktól megfosztottak nemcsak a házaikat és a gazdaságukat, vagyonukat és jövedelemforrásukat veszítették el Magyarországon, hanem ezekkel a létfeltételekkel együtt az identitásukat is.

⁴ Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris, Budapest, 2009. 72.

⁵ Uo. 73.

⁶ Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1993. 21–24.

⁷ Vitári Zsolt: *A Hitlerjugend és Délkelet-Európa*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. 249–250.; 351.

⁸ Tóth Ágnes, i. m. 115.

⁹ Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 11–17.

Egy számukra teljesen ismeretlen országba megérkezve sem mint németeket, sem mint „svábokat”, vagy szászokat nem fogadták el őket, népviseletüket kinevették, nyelvüket, tájszólásukat nem értették, szakmai ismereteiket, például földműves tapasztalataikat nem ismerték el, nem volt rá szükség. Nem csak azt a társadalmi státuszt veszítették el, amit korábbi lakóhelyükön – gyakran – mint jómódú középparasztok, vagy kézművesek, kereskedők élveztek, hanem azt a települési mikroközösséget is, ami identitásuk alapját képezte. A Németországba érkező kitelepítettek tapasztalatait alapvetően meghatározta az az érzés, hogy nem fogadják be őket, amihez hozzájárult, hogy többnyire más felekezeti többségű területekre kerültek, így vallási szempontból is kirekesztés érte őket.¹⁰ A magyarországi németek egy, még a háború végén is élelmiszerben viszonylag gazdag országból megérkezve szembesültek először az ínséggel, az éhezéssel. A kenyér, aminek mindaddig nem is volt jelentősége, hirtelen fizetőeszközzé vált, és sok más termékhez hasonlóan – a kitelepítettek számára döbbenetes élményként – csak jegyre volt kapható. A lakosság számukra elképzelhetetlen mértékű szegénysége, a háborús pusztítások, a bombázások rombolásának addig előttük ismeretlen mértéke, a teljes gazdasági összeomlás és a kulturális téren érzett idegenség sokk-ként érte a kitelepítetteket.¹¹

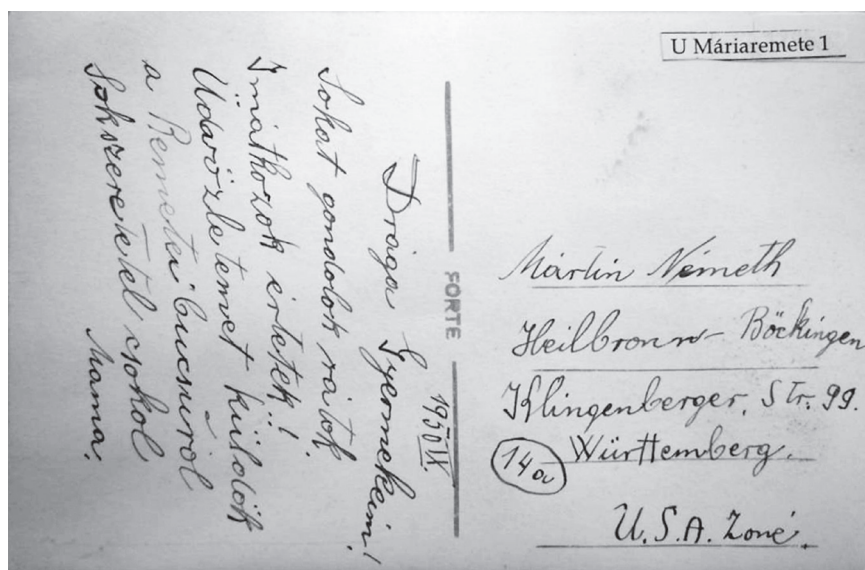
A Németországban maradással az élet teljes újjászervezése párosult, ami egyben az identitás változásával is járt. A kitelepítettek németországi integrációjáról egy mára már sokat kutatott témaként széleskörű ismeretekkel rendelkezünk, nem csak az NSZK, de az egykori NDK területére vonatkozóan is.¹² A kitelepítésből visszatért németek itthoni reintegrációjának kérdése mellett azonban az is üres foltja még

10 Beer, Mathias: „die helfte hir und tie helfte zuhause” Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn und ihre Eingliederung im geteilten Deutschland. In Almai, Frank–Fröschle, Ulrich (szerk.): *Deutsche in Ungarn. Ungarn und Deutsche. Interdisziplinäre Zugänge*. Thelem Verlag, Dresden, 2004. 65–66.

11 Tóth Ágnes, i. m. 125.

12 A történeti kutatásokról, illetve azok hiányairól, valamint a téma emlékezetpolitikai aspektusairól lásd Seewann összefoglalóját: Seewann, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn, 1860 bis 2006*. Verlag Herder Institut, Margburg, 2012. 350–364.

a magyar társadalomtörténet-írásnak, hogy az itt maradt, de korábbi társadalmi pozíójuktól megfosztott németek hogyan voltak képesek feldolgozni helyzetük változását, illetve milyen stratégiákat alkalmazva sikerült visszaszerezniük korábbi pozíójukat településük közösségében. A kitelepítés és az intézményesített diszkrimináció időszaka 1950-ben, a Magyarországon tartózkodó németek magyar állampolgárságának megadásával szimbolikusan lezárult ugyan, a személyes történetek, egyéni sorsok szintjén azonban nem ért véget a németeket negatívan érintő intézkedések időszaka.¹³ A kitelepítések révén elválasztott családok mindennapjait jeleníti meg az a képeslap, amit Magyarországról az amerikai zónába, vagyis az akkor alig egy éve megalapított NSZK déli részébe, Baden-Württembergbe, Heilbronn-Böckingenbe küldött egy édesanya 1950 szeptemberében Máriaremetéről, az ismert zárandokhelyről: „Drága Gyermekeim! Sokat gondolok rátok. Imátkozok értetek Üdvözetemet küldök a Remetei bucsúrol, Sok szeretettel csokol

1. kép: Képeslap Heilbronn-Böckingenbe 1950 szeptemberében Máriaremetéről. IdGL Tübingen Képeslapgyűjtemény, U Máriaremete 1.

¹³ Tóth Ágnes, i. m. 55.

Mama”¹⁴ A képeslap szövegén is látszik, hogy a magyarországi németek gyakran sem németül, sem pedig magyarul nem tudtak helyesen, fonetikusán, a magyar írásmód szerint írták a német szavakat, ami 1945 után megnehezítette a németországi integrációjukat, de a nemzetiségi identitás elnyomásának idején magyarországi életüket is.

A Németország négy megszállási övezetéből kialakuló két blokk, majd pedig két külön állam egyben a kezdődő hidegháborúban szemben álló feleket is szimbolizálta. Az 1949-re két önálló államként megszilárduló országrészek szembenállása, a politikai rendszerek, a hatalomgyakorlás ellentétes útjai mellett, azok gazdasági, kulturális, mentalitásbeli különbségei is egyre inkább nyilvánvalóvá váltak, fokozva, majd „bebetonozva” a kettészakadó országrészek korábbi regionális jellegzetességeiből fakadó eltéréseket.¹⁵ A Marshall-segélyt elfogadó NSZK a „gazdasági csoda” éveit élte, az újjáépítés után virágzásnak indult a gazdaság, a kiépülő jóléti állam és fogyasztói társadalom bősége tömegek számára hozta el az addig soha nem ismert magas életszínvonalat.¹⁶ A szovjetizálódó kelet-német államot eközben folyamatos lakosságcsökkenés sújtotta, ami több tényező összeadódásából tevődött össze: a kikényszerített betelepülés, az 1950-ig érkezett 4,5 millió menekült és kitelepítettek letelepítése ellenére is jelentős népességcsökkenést szenvedett el az NDK, közel 1,5 millió fő hagyta el az országot. Ennek a népességcsoportnak jelentős része a német keleti területekről kitelepített, ún. továbbköltöző család volt, akik vagy nem látták a jövőjüket biztosítva, vagy a már az NSZK területén élő családtagjaikhoz, rokonaikhoz költöztek tovább. Az 1950-es NSZK népszámlálás szerint a lakosság 19%-a menekült, kitelepített, vagy migráns volt, ami 1960-ra, az NDK-ból érkező növekvő mértékű áttelepülés következtében, 24%-ra emelkedett – vagyis az ország teljes lakosságának a negyede áttelepített, vagy áttelepült személy volt.¹⁷

¹⁴ Az idézet közlésénél megtartottam az eredeti írásmódot. Képeslap Heilbronn-Böckingenbe Máriaremetéről, 1950. szeptember. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (IdGL) Képeslapgyűjtemény, U Máriaremete 1.

¹⁵ Fulbrook, Mary: *Németország története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1997. 12.; 203.

¹⁶ Tomka Béla, i. m. 307.

¹⁷ Wehler, Hans-Ulrich: *Németország története a modern korban*. II. kötet. Osiris, Budapest, 2008. 103.

A magyarországi helyzet egyedülálló módon, évtizedeken át ható többszörös megosztottságot idézett elő: a kitelepítettek egy része a majdani NSZK-ba és az NDK-ba került, vagyis az 1961-ben véglegesen kettéválasztott Németország két részében élt. A magyarországi kitelepítés legfőbb sajátossága azonban az, hogy a magyarországi németeknek majdnem a fele, körülbelül 180 000 fő elkerülte a kitelepítést, és lakóhelyén maradhatott. Így sok család és az egykor németek lakta települések szomszédsági közössége a német újraegyesítésig három, azóta pedig két különböző országban szétválasztva él.¹⁸ A hidegháború idején nem volt egyszerű a kapcsolattartás, a családegyesítés, de még a rokonlátogatás megszervezése sem, erről a helyzetről számolt be a Magyarországról kitelepített németek ún. bajtársi szövetségének (Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn) német nyelvű, kéthetente megjelenő lapja, az *Unsere Post* még 1954 januárjában is: „Nem lehetséges Magyarországra utazni. Ismét a leglehetetlenebb pletykák keringenek honfitársaink körében, miszerint lehetséges volna látogatónak utazni Magyarországra és viszont. [...] Egy magyarországi utazás kitelepítettek számára azonban ma még teljességgel kizárt. Ilyen utazásokhoz nincsen sem kiutazási, sem pedig valamilyen magyarországi beutazási engedély. Felesleges tehát minden ilyen irányú próbálkozás.”¹⁹

A hidegháborúban szembenálló két ország, az NSZK és Magyarország között az 1960-as években privát szinten, egyesületi, gazdasági kapcsolatok révén szövődő szálak már egy bő évtizeddel korábban megalapozták a két állam pozitív kapcsolattörténetét, mint hogy a hivatalos diplomáciai kapcsolatok létrejöttek volna. Az országba beutazó legnagyobb, nyugati állampolgárokból álló csoportot ekkor is az osztrák, illetve nyugat-német turisták adták, akik között jelentős számban voltak jelen a már nyugati állampolgárként beutazó egy-

¹⁸ Seewann, Gerhard, i. m. 342–345.

¹⁹ „Reise nach Ungarn nicht möglich. Wieder kreisen unter den Landsleuten die unmöglichsten Gerüchte herum, denen zufolge es möglich wäre, nach Ungarn auf Besuch zu fahren und umgekehrt. [...] Eine Reise nach Ungarn für Heimatvertriebene ist heute noch ganz und gar ausgeschlossen. Es gibt für eine solche Reise weder eine Aus- noch aber von irgendeiner ungarischen Stelle eine Einreisebewilligung. Es wäre also schade um jeden Versuch für diesen Zweck.” *Unsere Post*, 1954. január 31. 4.

kori emigránsok, illetve kitelepített németek. A politikatörténeti jellegű külkapcsolat-történet mellett fontosnak tartom a különböző történeti források bevonásával a kapcsolattörténet „alulnézeti”, társadalomtörténeti elemzésével feltáruló kulturális transzfercsatornák kutatását, az életmódtörténet, fogyasztástörténet, hétköznapi élet története szintjén interdiszciplináris megközelítésben megragadható történeti feldolgozását.

Az idegenforgalom helyzete Magyarországon

Az ötvenes évek első felében gyakorlatilag nem beszélhetünk Magyarországon beutazó idegenforgalomról, még a belföldi turizmus is eltörpült annak későbbi mértékéhez viszonyítva. Elenyésző volt azoknak a nyugatiaknak a száma, akik kizárólag nyaralni jöttek ekkor az országba, és semmilyen rokoni, vagy egyéb kapcsolatuk, kötelezettségük nem volt. Ez érthető is, hiszen az 1950-es években még szinte minden nembaráti országból érkező külföldit igyekeztek minél alaposabban ellenőrizni, illetve szó szerint kordában tartani, kontrollálni, programját a korlátozás céljával körülhatárolni. E mögött az a hidegháborús hisztérikus hangulat állt, ami alapján mindenkiben a „nyugati imperialista hatalom kémét, szabotőrét, ellenforradalmi, reakciós erejét” látták. A nyugati országokból nézve Magyarország és az egész szovjet érdekszférába tartozó keleti blokk egy bár egzotikus, de mégis inkább veszélyes, kiszámíthatatlan, bizonytalan világ benyomását keltette. A kétpólusú világban ekkor még a hétköznapi emberek is mindenre és mindenkire ellenfélként tekintettek, akik a másik blokkból érkeztek.²⁰

A teljes magyarországi belföldi, valamint a ki- és beutazó külföldi idegenforgalom szervezésére és propagálására kizárólagosan jogosult vállalat, az 1902-ben alapított IBUSZ volt. A cég az államosítások során 1948-tól, majd végérvényesen 1951-től lett kizárólagos szereplő a turizmusban.²¹ Az IBUSZ tevékenysége az 1956 előtti időszakban főleg

²⁰ Tomka Béla, i. m. 342.

²¹ Idegenforgalmi, Beszerzési, Utaztatási és Szervezési Vállalat. Az IBUSZ egyike volt az első nemzeti idegenforgalmi vállalatoknak Európában, és a cégösszevo-

a belföldi idegenforgalomra, ezen belül is főként a munkások üdültetésére korlátozódott. A külföldi vendégek száma még 1958-ban sem érte el a százezer főt, ami az utolsó világháború előtti szezonnak, az 1937-es évnél 380 000 főnyi vendégforgalmához képest igen csak jelentős visszaesés volt. Az államosítások ugyan monopolhelyzetet teremtettek az IBUSZ számára, de a pezsgő idegenforgalomhoz hiányoztak mindazok a szolgáltató vállalkozások, vendéglők, cukrászdák, üzletek, amelyek szintén az államosítások áldozatává váltak, a vállalat önállóan képtelen volt egy egész ország vendéglátóiparát pótolni. Az idegenforgalom alakulását befolyásolta a hidegháború is: az IBUSZ-on belül létrejött a Nemzetközi Főosztály két részlege, a Nyugati és a Szocialista Osztály.²²

1956 őszétől, egészen pontosan 1957-től kezdődően fokozatosan megváltozott az idegenforgalommal kapcsolatos szemléletmód: a „rég-új” pártvezetés, illetve ennek következményeként a különböző intézmények országos és helyi szervei, de például még az állambiztonság, a határőrizet és a rendvédelem, vagy a településfejlesztés, a közlekedés, az infrastruktúra tervezése részéről is. Közvetlenül a forradalom után kiemelt figyelmet kapott az idegenforgalom fejlesztése: a „nyitás Nyugat felé” elve már 1956 decemberében az egyik legfontosabb kérdés volt, mivel a pártvezetés a forradalom leverése és a megtorlások miatti nemzetközi elszigeteltségből való egyik kitorési pontnak tekintette azt.²³ Az ország elleni „hidegháborús propaganda” hatása csökkentésének lehetőségét látták az ide érkező és pozitív tapasztalatokkal távozó nyugatiak növekvő számában. Ezzel

nások, államosítások, majd privatizálások során is mindvégig megőrizte nevét, profilját és jogfolytonosságát. Ez alól csak egy rövid, mintegy másfél éves időszak volt kivétel, amikor 1950-ben Idegenforgalmi és Utazási Vállalat néven működött, profilja azonban ekkor is megmaradt. Az államosítások során azonban az IBUSZ „profilisztitáción” is átesett, addigi feladatait, szolgáltatásait részben a Magyar Posta (hírlap- és könyvforgalmazás), részben pedig a BELSPED és a MASPED (szállítási tevékenységek), valamint az Utasellátó Vállalat vették át, maga a cég pedig a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium VII. Főosztályának részeként a magyar turizmus lebonyolításának állami szerve lett. In Kudar Lajos: *Az IBUSZ története, 1902–1992*. IBUSZ Igazgatóság, Budapest, 1992. 25.

²² Kudar Lajos, i. m. 25–27.

²³ Németh Jánosné: Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottsága előtt 1960-ban. Forrásközlés. *Levéltári Szemle*, 1993/2. 42–45.

párhuzamosan fokozódott az az igény is, hogy az idegenforgalomból származó bevételek hozzájáruljanak az ország devizabevételeinek növeléséhez.²⁴ Az idegenforgalom jelentősége az 1950-es évek második felétől abból a szempontból is felértékelődött, hogy a „békés egymás mellett élés” egyik eszközeként egyre fontosabb politikai tartalmat kapott. Az egész keleti blokkban kezdett elterjedni az a nézet, miszerint az idegenforgalom sokkal inkább politikai, semmint gazdasági kérdés. 1967-et a nemzetközi idegenforgalom évének nyilvánították, amelyhez a szocialista országok is csatlakoztak „Az idegenforgalom út a békéhez!” jelszóval.²⁵ A 20. század második felében kialakult tömegturizmus kulturális transzfercsatornaként értelmeződik a társadalomtörténet-írásban, az utazások és nyaralások fellendülésének pedig még a Vasfüggöny is csak korlátozottan tudott gátat szabni.

A kádári konszolidáció fontos eleme volt az életkörülmények javítása, amelynek része volt az üdülési lehetőségek, az ahhoz hozzáférők körének bővítése is. Ehhez elengedhetetlen volt az üdülőövezetek infrastrukturális szintjének javítása, a közlekedés, az üzletek, a közellátás, az állami üdülők fejlesztése, újak építése. A magyarországi államszocializmus kádári modelljének konszolidálódása során, az addighoz képest ez a tematika kitüntetett figyelmet kapott. Az idegenforgalom fejlesztése mögött álló két szempont egymást erősítette, magában hordozva a fejlődés ellentmondásait is. A nyugati vendégek számára jóval magasabb színvonalú szolgáltatások létesültek, mint a hétköznapi magyar nyaralók, vagy a szocialista országok állampolgárai számára.²⁶ Népgazdasági jelentőségének felértékelődésével párhuzamosan, fokozatosan növekedett az idegenforgalom mértéke az 1960-as évek folyamán. A beutazó baráti és nembaráti országok állampolgárainak száma a statisztikai adatok tanúsága szerint is rohamosan, és az át-

24 Rehák Géza: „Szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése tárgyában soron kívül teendő intézkedések,” avagy a Kádár-korszak turizmusának első lépései. *Debreceni Szemle*. 2007/3. 331–347.

25 Kudar Lajos, i. m. 29.

26 Bővebben lásd Slachta Krisztina: Az Aranypart aranykora. Idegenforgalom és településpolitika a Balaton partján 1956–1989 között. In Fischer Ferenc–Hegedüs Katalin–Rab Virág (szerk.): *A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*. PTE BTK TTI, Pécs, 2010. 433–442.

lag állampolgár számára is érzékelhetően és látványosan nőtt az évtizedben.²⁷ Az 1960-as évektől kezdve a második gazdaság és a háztáji gazdaságok révén az idegenforgalom jelentős – és ekkor még biztos – mellékjövedelmet jelentett a lakosságnak is. A Balaton környéki idegenforgalmi fejlesztések, üdülők, vendéglátóipari egységek, üzletsorok megépítése pedig a helyi magyar lakosság életszínvonalát, a Balatonra érkező magyar és külföldi nyaralók üdüléseinek minőségét egyaránt javították.²⁸

Beutazó nyugati turisták állambiztonsági ellenőrzése

Az idegenforgalom ellenőrzése a Belügyminisztérium illetékességébe tartozott, azonban ez a tevékenység megoszlott több különböző jellegű, a BM alá tartozó részleg között. A legfontosabb ilyen egység a Határőrség mellett a BM KEOKH²⁹ volt, ahol a beutazni szándékozó külföldiek útlevél és vízum kérvényeit elbírálták. A szezonálisan megnövekedő határforgalomban 1958-tól kezdve folyamatosan hoztak különböző könnyítéseket, melyek az első években csak a szocialista országok állampolgáira vonatkoztak (például vízummentesség, kishatár-forgalom). 1964-ben vezették be az első olyan, nyugati turistákat érintő rendelkezést, ami megkönnyítette számukra a beutazást: a június 15. és szeptember 15. közötti 3 hónapos időszakra kedvezményes vízumot válthattak. 1964-ben a belépésre jelentkezők vízumkérelmét elbíráló KEOKH állandó kirendeltséget telepített a 11

²⁷ Horváth Sándor: Csudapest és a frizsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztáskritika az 1960-as években. *Múltunk*, 2008/3. 60–83.

²⁸ Valuch Tibor: *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Corvina Kiadó, Budapest, 2006. 148.

²⁹ A Belügyminisztérium Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatala. A belügyi szervek 1962-ben történt átalakítása során a KEOKH, feladatainak megfelelően, a III/II. Csoportfőnökség, vagyis a Kémelhárítás tevékenységét támogatta annak 7. Osztályaként, feladata „a Magyarországra utazó külföldi állampolgárok ellenőrzése és vízummal való ellátása” volt. Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevelesztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956-1962*. ÁBTL–L'Harmattan, Budapest, 2013. 349–354.

legnagyobb közúti határátkelőhelyre, valamint a Ferihegyi repülőtérre és a Belgrád rakparti hajókikötőbe – az ügyintézés meggyorsítása érdekében. Az 1960-as évek második felében sorban adták át az új határátkelőhelyeket, illetve a már meglévők épületeit korszerűsítették.³⁰

Fontos különbséget tenni az egyre növekvő mértékű idegenforgalom révén beutazó tömegek ellenőrzése, a határátléptetés rutinszerű folyamata és szabályozása, és azon állambiztonsági módszerek között, melyek az idegenforgalom révén az ún. „legális behatolási csatornákon” keresztül érkező feltételezett vagy valós „ellenséges tevékenység” elhárítására vonatkoztak. Az idegenforgalom állambiztonsági szempontú ellenőrzése alapvetően a kémelhárítás hatáskörébe tartozott, ami elé új feladatokat állított az 1958 után egyre növekvő számú beutazó turista.

Az állambiztonság tevékenységét a hálózatban résztvevők, vagyis a besúgók mellett az ún. hivatalos kapcsolatok és a társadalmi kapcsolatok is segítették. Hivatalos kapcsolat volt minden olyan vezető beosztású személy, aki „hivatalból”, a pozíciójából fakadó helyzetéből adódóan támogatta a főállású tisztek munkáját, akár egy-egy konkrét ügyben eseti, akár folyamatos segítségről volt szó. Az ún. társadalmi kapcsolatok pedig meggyőződésből, „hazafias alapon” segítették a belügyi munkát, amelynek alapja szintén a munkahelyi lehetőségek kihasználása volt.³¹ Az országba beutazó növekvő számú külföldi ellenőrzésének feladata először 1961-ben érte el azt a szintet, amikor a BM II. Főosztályán javaslat született „a társadalmi segítség megszervezésére a kapitalista országokból beutazó állampolgárok közötti elhárító munkára vonatkozóan.”³² A javaslat alapjául olyan információk szolgáltak, amelyek szerint a megnövekedő idegenforgalom révén „az ellenséges hírszerzés nagy erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy

30 Bozsik János: A BM idegenrendészeti munkájának néhány problémája. *Belügyi Szemle*, 1966/ 5. 16.

31 Orgoványi István: Az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatai. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre, i. m. 495–500.

32 Open Society Archive (OSA) Online Archívum BM Parancsgyűjtemény. Galambos Józsefnek, a BM II. Főosztály vezetőjének 10-61/2/1961. számú javaslata a társadalmi segítség megszervezésére a kapitalista országokból beutazó állampolgárok közötti elhárító munkára vonatkozóan, 1961. január 16.

a legálisan beutazók között hírszerzőtisztakat és ügynököket küldjön be futár, felderítő, tanulmányozó és beszervező feladatokkal.”³³

A jelentés szerint már 1958-ban felismerték a fokozódó idegenforgalom révén jelentkező problémákat, de az addigi intézkedések nem voltak elég hatékonyak.³⁴ A hatékonyság fokozása érdekében, a belügyi szervek egységeit és személyi állományát érintő intézkedések mellett a javaslat legfontosabb elemei a belügyi munka társadalmi támogatottságának megerősítésére irányultak: az egyes minisztériumokban nem a megfelelő személyek foglalkoztak a beutazó szakemberekkel, a kiutazók felkészítésével, a beutazók mellé gyakran nem kellőképpen „felvilágosított” tolmács és idegenvezető került, a vendégeket pedig gyakran olyan nehézipari üzemekbe vitték látogatásra, amelyekben akár hadicélú termelés is folyhatott.³⁵ Az idegenforgalom területén dolgozóknak azonban nem csak az információk átadásában volt jelentős feladatuk, hanem gyakran segítették az operatív munkát is.

A belügyi szervek 1962-es átalakítása nyomán is kirajzolódott a megnövekedett idegenforgalom ellenőrzésének fontossága, a kémelhárítással foglalkozó BM III/II. Csoportfőnökség és alosztályainak feladata az idegenforgalom révén legálisan beutazó külföldiek ellenőrzésére is kiterjedt. Különösen a nyugati vendégek számának megemelkedése volt állambiztonsági szempontból aggasztó, így a kémelhárítás fő feladata a beutazó külföldiek ellenőrzése és vízummal való ellátása mellett „a nyugati hírszerző szervek rezidentúráinak és ügynökeinek felderítése, tevékenységük elhárítása” lett.³⁶ Az 1972-ben ismét átszervezett állambiztonság részlegei közötti feladatmegosztás tovább differenciálódott és konkretizálódott. A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökségének 1972-ben miniszteri parancsban kiadott ügyrendje szerint

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Ugyanezt a problémát tárgyalta az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya közel egy hónappal később, 1961. február 20-án kelt javaslatában is, amelyet az MSZMP PB-hez címeztek. Rehák Géza: Fékek és kétségek a turizmus fejlesztését illetően a hatvanas évek elején. *Aetas*, 2009/2. 113.

³⁶ Cseh Gergő Bendegúz: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Trezor I. Történeti Hivatal, Budapest, 1999. 77.

a Csoportfőnökség fő feladata „a Magyar Népköztársaság védelme az ellenséges hírszerző szervek tevékenységével szemben, annak megelőzése, felderítése, megszakítása, leleplezése az ügyrendben biztosított nyílt, vagy titkos operatív eszközök és módszerek alkalmazása útján”.³⁷ A III/II. Csoportfőnökségen belül több osztály jött létre, melyek között földrajzi alapon megosztották az addigi legfőbb feladatot, a nyugati hírszerző szervek tevékenységének elhárítását. A Magyarországra betutázó turisták száma alapján kiemelkedő nyugati országok hírszerző szervei elleni elhárítás is külön osztályt kapott: míg a III/II-2. Osztály kizárólag az NSZK és Ausztria hírszerző szerveinek elhárításával foglalkozott, addig a 3. Osztály az összes többi európai NATO-tagállam és semleges ország hírszerzőinek elhárítását végezte.³⁸

A földrajzi és a tematikus munkamegosztás mellett külön osztályt, a III/II-8. Osztályt hozták létre az idegenforgalom terén való elhárítás céljára. Fő feladatai között szerepelt „az amnesztiával hazatértek” közötti elhárítás, valamint hogy „felderíti, leleplezi, megszakítja az idegenforgalom fedésével folytatott ellenséges tevékenységet a rendelkezésre álló lehetőségek (FEP-ek,³⁹ vám, bel- és külföldi utazási irodák stb. operatív ellenőrzése) felhasználásával.”⁴⁰ Az idegenforgalom területén végzett elhárító munka részletezéséből is kitűnik, hogy mely csoportokat, egyéneket tartottak ekkor állambiztonsági szempontból veszélyesnek, illetve mely objektumok, intézmények minősültek a külső ellenséggel szemben megvédendőnek. Az ügyrend külön foglalkozott a megyei rendőr-főkapitányságok III/II. osztályai feladatának meghatározásával, mely szerint legfontosabb „a kémelhárítás általános védelmi és kutató, szűrő tennivalók ellátása”, vagyis „ennek megfelelően a következőket kötelesek teljesíteni:

- a) a megye területén élő olyan külföldiek ellenőrzését, akik legális fedéssel rendelkeznek kémtevékenység kifejtésére (külföldi tudósítók, ösztöndíjasok, műszaki és egyéb szakemberek, stb.);

37 ÁBTL 4.2. 38-28/5/1972. A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség ügyrendje. 1972. június.

38 Uo. 4.

39 Forgalom Ellenőrző Pont

40 Uo. 20.

- b) a lakosság egyes, ellenséges kémszervezetek bázisául szolgáló rétegeiben a kutató, felderítő munkát (az NSZK-val kapcsolatot tartó német ajkúak, görög emigránsok, stb.); [...]
- e) az amnesztiával hazatérő, ellenséges tevékenységgel gyanúsíthatók körében a kutató, felderítő munkát; [...]
- g) az idegenforgalom felhasználásával folytatott ellenséges tevékenység felderítését és az ehhez szükséges operatív lehetőségek biztosítását; [...]
- i) a kiutazók preventív operatív védelmét és szükség szerinti ellenőrzését;
- j) az állandó, vagy ideiglenes jelleggel területünkön tartózkodó külföldiek és magyar állampolgárok közötti gyanús kapcsolatok felderítését.”⁴¹

A beutazó turisták számának növekedésével párhuzamosan az idegenforgalom állambiztonsági ellenőrzése fokozatosan enyhült, hiszen lehetetlen lett volna az 1980-as évekre több milliósra duzzadt turistaforgalmat alapos, a korszak első éveire jellemző ellenőrzésnek alávetni. A beutazó külföldieket alapvetően két kategóriára osztotta a korabeli idegenforgalmi tervezés, illetve a statisztika: szocialista és nem-szocialista országokból érkezőkre. Ezt tovább finomította az utazás célja alapján a Belügyminisztérium illetékes szervei által kiadott vízum, melynek két fő csoportja volt ekkor, a rokonlátogató és a turista, valamint az ún. hivatalos vízum. Ez a különbségtétel azonban a korabeli idegenforgalmi statisztikákban már nem jelent meg, viszont az állambiztonság adatai között igen.⁴²

A „külső ellenségek” körébe a korszakban alapvetően a rokonlátogatóként vagy turistaként beutazó, kémtevékenységgel gyanúsítható nyugati állampolgárok tartoztak. A szocialista országok állampolgárai elsősorban a baráti állambiztonsági szervekkel való együttműködési megállapodások alapján kerülhettek az állambiztonság látókörébe. A korszak első felében a nyugati állampolgárok beutazását a vízum-

⁴¹ Uo. 28.

⁴² Lásd például ÁBTL 3.1.5. O-17243/4. „Nyugat-német vonal, ki- és beutazók móri és sárbogárdi járás területére”.

kérelmek elbírálása során a BM KEOKH adminisztratív úton tudta szabályozni. Ez a lehetőség azonban csak addig állt fenn, amíg az államközi megállapodások nyomán nem kezdett el nőni azon nyugati országok köre, amelyek lakói vízummentesen utazhattak be Magyarországra.⁴³ Az ő esetükben továbbra is fennállt azonban a beutazás engedélyezésének megtagadása az útlevél ellenőrzés során a határátkelőhelyekre telepített KEOKH kirendeltségek révén. Főszabály volt, hogy „egyetlen kapitalista ország állampolgára sem tartózkodhat engedély nélkül a Magyar Népköztársaság területén.”⁴⁴

A kémtevékenység gyanúja mellett a nyugati turisták létszámnövekedésének legfőbb veszélye a nyugati „diverzió terjedése, a fellazító politika”, ami alapvetően a nyugati életstílus csábításaként jelent meg. A Balaton partján vagy Hévízen egymás mellett nyaralt a szocialista és a kapitalista munkás, életszínvonaluk látványos különbsége pedig mindenki számára nyilvánvaló volt. A korabeli sajtóban felhívták a figyelmet ugyan arra, hogy a Magyarországon nyaralók magas életszínvonalát nem a kapitalista országok munkásai jelenítik meg, hanem éppen a munkások kizsákmányolása nyomán tehetősebb kapitalisták. Erről az okfejtésről azonban hamar kiderült az átlagos nyaraló számára is, hogy nem felel meg a valóságnak. A korszak első időszakában még jellemzőek a nyugati vendégek számára elkülönített strandok, melyek azonban csak még inkább felhívták az átlag nyaralók figyelmét a különbségekre.⁴⁵

A *Belügyi Szemlé*ben, a Belügyminisztérium havonként megjelenő belső szakmai lapjában folyamatosan közöltek cikkeket az idegenforgalomban rejlő veszélyekről, melyekben az a rendszertipikus belügyi szemlélet tükröződik, ami egy 1966-ban megjelent cikkben is olvasható: „Az ellenőrzés fontosságát – amely egyébként minden rendsze-

43 1964-ben megszűnt a vízumkényszer Magyarország és Bulgária között, 1966-ban Magyarország és Jugoszlávia, valamint az NDK között, 1979-ben pedig Magyarország és Ausztria között. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2005. 606609.

44 Bozsik János, i. m. 19.

45 Szemléletesen mutatja be az elzárt, csak nyugati turisták számára fenntartott balatoni strandokat, bárokat és szórakozóhelyeket Hintsch György *A veréb is madár* című filmje (1968).

ti munkának velejárója, csak fokozza a körülmény, hogy *a kapitalista országokból nemcsak jóindulatú és pihenni vágyó emberek érkeznek hazánkba*. A nyugati országok hírszerző szervei igyekeznek kihasználni a legális beutazási lehetőségeket ellenséges tevékenységük fedésére, és politikai, katonai, gazdasági hírszerző-tevékenységet próbálnak kifejteni. A beutazó kapitalista országok állampolgárai kémkedés, izgatás, embercsempészás, árucsempészás büntettét, továbbá a devizagazdálkodást sértő büntetteket követtek el, ellenséges propagandaanyagokat csempészték hazánkba, valamint a hazai belső reakciós elemeket segítették, támogatták, bátorították, stb.”⁴⁶

A beutazó turisták növekvő tömegei mellett fokozott állambiztonsági veszélyt jelentettek azok a nyugati állampolgárok, akik valamilyen tudományos, kulturális, vagy üzleti kapcsolat révén, hivatalos úton, vagyis hivatalos vízummal érkeztek az országba, meghívólevéllel rendelkeztek, viszont utazásuk célja az állambiztonság szemszögéből eleve magában hordozta a kémkedés szándékának gyanúját. Különösen az NSZK-val 1973-ban felvett diplomáciai kapcsolatok⁴⁷ nyomán megélénkülő hivatalos kulturális, illetve tudományos, majd egyre több gazdasági kapcsolat jelentett érdekellentétet az ország külpolitikai, külgazdasági és az állambiztonság kémelhárítási szempontjai között. A kelet-európai állambiztonsági gyakorlat tükörképét feltételezték, miszerint a másik blokkból érkező vendéget szinte törvényszerűen megkörménykezi a helyi titkosszolgálat is beszerzés céljából, illetve feltételezték azt is, hogy az ilyen jellegű kapcsolatok nyugati partnerei is előbb-utóbb beutaznak majd az országba.⁴⁸

A rokonlátogatók

A nyugati állampolgárként beutazók egy különleges körét jelentették az ún. rokonlátogatók. Esetükben alapvetően olyan, egykori magyar

⁴⁶ Bozsik János, i. m. 19. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁷ Romsics Ignác, i. m. 608.

⁴⁸ Például: ÁBTL 3.2.3 Mt-1433/1. „Bajkai”; ÁBTL 3.2.3. Mt-739. „Bérchegeyi Albert”; ÁBTL 3.2.1. Bt-188. „Bérchegeyi Albert”.

állampolgárokról volt szó, akik 1944 végétől önként vagy kitelepítés, kényszermigráció során hagyták el Magyarországot, majd 1958-tól, végül pedig az 1963-as amnesztiát követően kezdtek egyre nagyobb számban hazalátogatni.⁴⁹ A nyugat-német–magyar diplomáciai és hivatalos gazdasági kapcsolatokat jóval megelőzte a Nyugat-Németországban élő magyar származású emigránsok, valamint egykori kitelepített magyarországi németek rokonlátogatásai révén kialakuló különleges kapcsolatrendszer. Az emigránsok és egykori kitelepítettek utazásai, a két világrendhez tartozó ország között egyre szorosabbra szövődő kapcsolataik a rokoni kapcsolattartáson túlnőve egyre inkább kulturális és gazdasági, a kialakuló testvérvárosi kapcsolatok révén pedig politikai kapcsolatokká váltak. A *Belügyi Szemle* 1966-os cikke szerint az 1960-as évek folyamán „jelentősen megnőtt a rokonlátogatók száma. Ezek főként az NSZK-ban, az USA-ban, Kanadában és Svédországban élő régebbi emigránsokból, a kitelepített svábokból, továbbá azokból tevődnek össze, akik az 1956-os ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatban hagyták el az országot.”⁵⁰

A kitelepített németek esetében indult meg legkorábban a hazalátogatás lehetőségeinek a keresése, az első szervezett utak 1958-tól indultak, majd fokozatosan növekedett a számuk. Az *Unsere Post*ban, a Baden-Württembergbe kitelepített németek kéthetente megjelenő lapjában folyamatosan olvashatjuk a hazalátogatók beszámolóit, majd a bővülő lehetőségek nyomán tömegessé váló utazásokkal párhuzamosan egyre több lett az utakat hirdető utazási irodák reklámjainak száma. Ezeket az irodákat jellemzően szintén egykori kitelepítettek működtették, hiszen mindkét országban rendelkeztek nyelv- és helyismerettel, ilyen volt például a Schwäbischer Reisedienst. A rokonlátogatók speciális igényeihez igazodva eleinte 10 és 17 napos, majd 3 hetes utakat kínáltak, kifejezetten a húsvéti, pünkösti és a nyári időszakra. Az utak ára csak az utazást magát és a vízum-ügyintézkést tartalmazta, hiszen a rokonlátogatók a rokonaiknál szálltak meg és nem volt szükségük turista programokra sem. Az első utak alkalmával azonban a magyar fél csak úgy engedélyezte a csoportos beuta-

⁴⁹ Romsics Ignác, i. m. 606.

⁵⁰ Bozsik János, i. m. 18.

zást, hogy a Budapestig kötelezően együtt utazó csoport tagjainak ki kellett fizetnie a három hét szállásköltségét is egy-egy elegáns pesti hotelben. 1961-től azonban már heti rendszerességgel indultak az ún. „sváb-vonatok”, melyekre Stuttgartban, Ulmban, Münchenben és Bécsben lehetett felszállni.⁵¹ A kitelepített rokonok érkezése, vagy egy itteni német kiutazása a magyarországi falvakban is nagy eseménynek számított. A kezdeti időszakban csak időseket engedtek kiutazni, így több faluból is összegyűltek a rokonoknak szánt apró küldemények, amire így emlékszik egy 1956 nyarán hat éves hőgyészi nő: „Az egész környékről jöttek az emberek, napokon át, mindig volt nálunk valaki a konyhán, egészen kicsi csomagokat és leveleket hoztak magukkal, a két öregnek a végén hatalmas pakkja lett, alig bírták el.”⁵²

Az 1960-as évek elejétől egyre nyitottabb utazási lehetőségek révén az egykori magyar állampolgárok egyrészt már nyugati rokonlátogató turistaként érkeztek az országba, másrészt a nyugati fogyasztói társadalom értékrendjét és tárgyi kultúráját közvetítették a szocialista Magyarország felé. Öltözködésük, autóik, az ajándékba hozott márkás nyugati termékek színes felkiáltójelek voltak a hiánygazdaság szürkeségében, mentalitásuk egyre élesebben eltért az itthoni rokonaikétól. Az NSZK-ból ezeken a privát csatornákon Magyarországra érkező magazinok, divatlapok, ruházati cikkek, kozmetikumok, hanglemezek, sőt, háztartási eszközök, bútorok, motorkerékpárok, autók sok esetben az első benyomásokat jelentették a nyugati világ életszínvonaláról, amivel szemben hatástalan volt bármilyen politikai propaganda. A rokonlátogatóként be-, illetve az 1960-as évektől kiutazók által legálisan behozott vagy becsempésztett fogyasztási cikkek valóságos cserekereskedelmet generáltak, ami fogyasztástörténeti jelentősége mellett a két ország gazdasági kapcsolatainak „alulnézeti” történetét jelenítik meg.

A beutazók közötti különbségtétel – rokonlátogató vagy turista – nem egyszerűen csak a meglátogatott turisztikai célpontok, szálláshelyek szempontjából bírt jelentőséggel, hiszen a rokonlátogatóként érkezők minden esetben tudtak magyarul, helyismerettel rendelkeztek,

⁵¹ Lásd az *Unsere Post* 1958–1964-es évfolyamait.

⁵² Interjú Miszler Jánosné Kellner Annával, Hőgyész, 2013. január 20. Az interjút készítette: Miszler Tamás.

és rokonaik, ismerőseik, közvetlen kapcsolataik voltak az országban. Magyarországi tartózkodásuk során pedig az itt élő rokonaiknál szálltak meg, tehát a turisták számára gondosan előkészített és megmutatható látnivalóktól távol, a vidéki Magyarországot is bejárhatták, és eközben a vidéken élők is személyes kapcsolatba kerülhettek egy nyugati állampolgárral.⁵³ A rokonlátogatók nyelv- és helyismerete tette állambiztonsági szempontból különösen veszélyessé ezt a csoportot, amin belül kiemelkedő figyelmet szentelt az állambiztonság az egykori kitelepített németeknek. Az ő esetükben ugyanis azt feltételezte a magyar állambiztonság, amit ő maga is tett volna: az ország elhagyása óta az ellenséges hírszerző szervezeteknek volt ideje arra, hogy a rokonlátogatóként hazautazókat hírszerzőként besorozzák és kiképezzék.

1957-ben nyitották az „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban” címmel azt a három kötetes objektum-dossziét,⁵⁴ a korábbi, illetve a későbbi adatgyűjtő munka során az egykori Volksbund-tagokról és SS-katonákról összegyűjtött adatokkal, mint olyan csoportokról, akikről a forradalom utáni megtorlás időszakában „reakciós, ellenséges, a fennálló rendet megdönteni akaró” szándékot feltételeztek. 1962-ben pedig összefoglaló jelentés készült a magyarországi németek, a korabeli szóhasználat szerint az „ellenséges svábok” helyzetéről és – feltételezett – tevékenységéről, a nyugat-német hírszerzéshez fűződő kapcsolatukról: „A leírt körülmények is azt bizonyítják, hogy a nyugat-német hivatalos politika, a már ismertetett sváb szervezeteken keresztül igyekszik minél jobban befolyása alá helyezni a Magyarországról kiutazó svábok jelentős részét, hogy ily módon elősegítse a hírszerzőszerveik munkáját. [...]

Jellemző, hogy a Magyarországról az NSZK-ba utazó svábokat már a vonaton tanulmányozzák. [...] Az NSZK-ban élő rokonok és ismerősök útján, továbbá a már ismertetett formában is gyűjtenek adatokat a kiutazni szándékozó svábokról, majd megérkezésük után sok esetben rokoni környezetben keresik őket fel különböző legendákkal.”⁵⁵

53 ÁBTL 3.1.5. O-17243/4. „Nyugat-német vonal, ki- és beutazók móri és sárbogárdi járás területére”.

54 ÁBTL 3.2.5. O-8-121/I., II., III. „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban”.

55 ÁBTL 3.2.5. O-8-121/I./1. „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban”. 62. Összefoglaló jelentés, 1962. április 16.

A magyarországi németek ellenségességét alátámasztani hivatott esetek és bizonyítékok a kémelhárítás tevékenységének meghatározását, feladatkörének lehatárolását eredményezték: „Az eddig leírtak tükrében vizsgáljuk meg a kémelhárításunk helyzetét. Véleményünk szerint a Magyarországon élő német nemzetiségek vonalán koránt sem folyik megfelelő kémelhárító munka, amellyel ellensúlyozni tudnánk a nyugat-német hírszerzés svábok vonalán tanúsított aktivitását. [...]

Ezzel kapcsolatos jellemző adatok: Baranya megye területén közel 40 000 német nemzetiségű személy él, és e nagy létszámú kategória között megfelelő ügynökséggel nem rendelkezünk, ügyeik nincsenek és 1961-ben sem hajtottak végre ügynöki beszervezést.”⁵⁶

A hiányos ügynökhálózat, a hiányos kémelhárító munka ellenére az összefoglaló jelentés tényként kezeli a magyarországi németek és a kitelepítettek „ellenséges tevékenységét”: „A svábság körében végzett állambiztonsági munkánk hiányosságai ellenére is megállapítható, hogy illegális tevékenységüknek fő iránya az ellenséges propaganda, a hírszerzés, és kisebb mértékben a csempészség. [...] Az ellenséges propaganda kedvelt módszere, hogy a beutazókon keresztül a kint élő svábság jó életkörülményeiről, a magas fizetésekről és életszínvonalról gyakran túlzottan rózsaszín képet festenek.”⁵⁷

A rokonlátogatók által az állambiztonság szempontjából veszélyes – illetve veszélyesnek vélt – helyzetet még az 1960-as évek közepén is így jellemezték Fejér megyében: „A területemen – elsősorban móri járásban – nagyszámú német ajkú lakosság él (983 család), akik rokoni kapcsolatokkal rendelkeznek az NSZK-ban. Ezen személyek rokonainak nagy része a második világháború után lett kitelepítve, aktív volksbundista tevékenység, illetve SS alakulatnál való szolgálatteljesítés miatt. A területünkön élő német ajkú lakosság körében is sokan vannak olyanok, akik tagjai voltak a volksbundnak, vagy pedig SS katonák voltak. Az elmúlt évben a köztük folyó rokoni levelezésen túlmenően a ki- és beutazások számának növekedésével a személyes kapcsolattartás formája került egyre inkább előtérbe.

⁵⁶ Uo. 66.

⁵⁷ Uo. 77–78.

A rendelkezésünkre álló adatok azt bizonyítják, hogy a nyugat-német hírszerző szerv – BND – és az NSZK területén működő ellenséges magyar emigrációs szervek tevékenységének fő iránya az 1965-ös évben is – figyelembe véve a járások operatív helyzetét és adottságait – a szovjet és magyar katonai objektumokra, gazdasági és társadalmi életünkre vonatkozó adatszerzés volt. Ezen adatok megszerzése érdekében leggyakrabban a vizuális felderítés és a sötét hírszerzés módszerét alkalmazták. Továbbra is tapasztalható részükről az ellenséges propaganda, sőt gazdasági bűncselekmények elkövetése is.”⁵⁸

A rokonlátogatók – régi lakóhelyüket meglátogatva, emlékeket keresve – könnyen juthattak az ország legkülönbözőbb pontjain lévő katonai objektumok közelébe is, ami lehetőséget adott nekik a „vizuális felderítésre”, vagyis a megfigyelésre, fényképek készítésére. A feltételezéseket tényként kezelve így összegezte a helyzetet a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság III/II. alosztályának jelentése 1966 nyarán: „Az idegenforgalom adta lehetőségek felhasználásával a nyugatnémet sváb emigrációs és propaganda szervek aktivizálódtak az elmúlt évben. [...] A rokonlátogatást ellenséges tevékenység folytatására használják fel: katonai objektumok vizuális megfigyelése, hadgyakorlatok megfigyelése. [...] Egyes személyek a rokonlátogatást ellenséges tevékenység folytatására használják fel. Érdeklődést tanúsítanak a hadgyakorlatok iránt, magyar és szovjet alakulatok mozgása iránt, sőt országnézés ürügyén megjelennek más megyékben lévő katonai objektumok környékén.”⁵⁹

Az összefoglaló jelentések és az objektumdossziéba az egész ország területéről összegyűjtött beszámolók alapján 1961-ben körülbelül 5000 fő utazott ki az NSZK-ba rokonlátogatóként, akik közül 217 esetben történt a kiutazás előtt ún. „előzetes eligazítás”. Közülük 12 fő volt hálózati személy, 59 fő pedig társadalmi kapcsolat, ám hazaérkezésük után az eligazítottak közül is mindössze 113 főt „számoltattak be”. Ugyanebben az évben megközelítően 3000 nyugatnémet állampolgár érkezett rokonlátogatóként Magyarországra, akik közül csak 74 főt ellenőriztek konkrétan. A jelentések legfőbb hiányosság-

58 ÁBTL 3.1.5. O-17243/4. „Nyugat-német vonal, ki- és beutazók móri és sárbogárdi járás területére”. 32. Jelentés, 1965. október 26.

59 Uo. 52–54. Jelentés, 1966. július 5.

ként azt emelték ki, hogy „sváb vonalon” mindössze 40 főt „foglalkoztattak”, vagyis 40 beszervezett ügynök volt, ám ezeknek is csak a fele volt aktív, a területen pedig csak 5 új beszerkezés történt.⁶⁰ A kitűzött cél pedig 3–5 aktív besúgó foglalkoztatása lett volna a németek lakta megyékben, főként Baranya, Tolna és Békés megyében.

Ügynökhálózat szervezése a „sváb-vonalon”

Az 1960-as évek folyamán több olyan hálózati személyt foglalkoztattak a megyei állambiztonsági egységek, akik településük egészéről, kvázi teljes társadalmáról adtak jelentéseket. Ezek az ügynöki munkadossziék egyrészt igen érdekes képet adnak a vidéki Magyarország társadalmáról, életmód-történeti, társadalomtörténeti forrásként értelmezhetőek, másrészt viszont megnehezítik az egyes tematikus kutatásokat, mivel egyszerre tartalmazznak jelentéseket például a helyi egyházi személyekről, az iskolákról és tanáraikról, a helyi tévesztési problémáiról, valamint az ott élő nemzetiségekről is.⁶¹ A vidéki Magyarország falvaiban az 1960-as években látogatóként megjelenő egykori kitelepítettek, ha hírszerzőként nem is, de a „nyugati életforma terjesztésével” jelentettek – állambiztonsági szempontból nézve – jelentős veszélyforrást, társadalmi feszültséget. Gyakorlatilag a semmiből, alig több mint egy évtized alatt, a nyugat-németek által is elismert szívos munkával felépített egzisztenciájuk, valamint az NSZK-ban 1952-ben megkezdett kárpótlás, az ún. *Lastenausgleich*⁶² tette lehetővé az ajándékba hozott háztartási eszközök, ruhaneműk, sőt, akár autók finanszírozását is, melyek gyökeres ellentétben álltak a korabeli falusi viszonyokkal, a boltokban kapható termékekkel. A helybeli, német rokonokkal nem rendelkező lakosság pedig alapvetően irigylkedve

⁶⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-121/I./1. „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban”. 65–75. Összefoglaló jelentés, 1962. április 16.

⁶¹ Lásd például ÁBTL 3.1.2. M-23281. „Csilla”; ÁBTL 3.1.2. M-30265. „Kardos” ÁBTL 3.1.2. M-31526. „Kardos”; ÁBTL 3.1.2. M-32729. „Rozgonyi”.

⁶² Wiegand, Lutz: *Gesamtwirtschaftliche Aspekte des Lastenausgleichs*. In Erkner, Paul (szerk.): *Rechnung für Hitlers Krieg. Aspekte und Probleme des Lastenausgleichs*. Verlag Regionalkultur, Heidelberg–Basel, 2004. 63–65.

tekintett a rokonlátogatókra, ami az ügynöki jelentésekben is tetten érhető. A „Csilla” fedőnevű hálózati személy Ceglédbercel lakosairól adta jelentéseit 1964-től, a feladatai között kiemelt szerepet kapott a helyi németek, a rokonlátogatók figyelése:

„Jelentés azokról a ceglédberceli lakosokról, akik a legtöbbet járnak az NSZK-ba rokonaikhoz.

K. Gyuláné [...]

Az elmúlt évben két ízben töltött kinn 3–4 hónapot. Autót hozott magával, melyet kint élő, de azóta hazatelepült nagyanyjától kapott. Négy szobás fényűzően berendezett lakása van. Olajkályha, televíziós készülék, rádiók, porszívó, hűtőszekrény, autó. Munkahelye: eddig nem volt, jelenleg konyhafőnök a MÁV egyik üdülőjében. [...]

H. Pálné [...]

1963-ban hat hónapot töltött Schorndorfban. Olajkályhát, hűtőszekrényt hozott magával. Ezenkívül sok apróságot, melyet idehaza értékesített. [...]

H. Gáspárné [...]

Jelenleg is az NSZK-ban, Schorndorfban tartózkodik. Testvére van kinn és évente több alkalommal mennek ki felváltva a férj és gyerekek. Kinn élő rokonaik is többször jönnek át látogatóba gépkocsival. Három gyerekük van, rendezett, de fényűző életmódot folytatnak. [...]

P. Lajosné [...]

Jelenleg az NSZK-ban, Stuttgartban van. Az elmúlt évben ő is két alkalommal volt hosszabb ideig kinn. Személygépkocsit hozott magával, majd másodszor azzal volt kinn. Ekkor a határon csempészésért elkapták és három év felfüggesztett büntetést kapott. Két gyermeke van. Csak a férje dolgozik. Gyönyörűen berendezett mindennel felszerelt két szobás lakása van. A hozott apróságokat értékesíti idehaza.”⁶³

Az idézett, illetve a kutatásom során feltárt jelentések tartalma éles ellentétben áll mindazzal az ellenséges tevékenységgel, amit az objektumdossziék összefoglaló jelentéseiben feltételeztek a vélt, vagy több esetben akár valós információk alapján is. A tömegessé váló turizmu-

63 ÁBTL 3.1.2. M-30281. „Csilla”. 23. Jelentés, 1964. szeptember 2.

son belül tömegessé vált a rokonlátogatók száma is, akik között minden bizonnyal lehettek ellenséges szándékú, akár a nyugat-német hírszerzés által valóban beszervezett ügynökök is.⁶⁴ A rokonlátogatóként érkezők túlnyomó többsége azonban valóban „csak” a rokonaik akarta meglátogatni, a behozott fogyasztási cikkekkel életkörülményeiket javítani, valamint szülőfalujukat, elhunyt rokonaik sírját meglátogatni.

Összegzés

Az 1956-os forradalmat követő megtorlások után az állambiztonság figyelme az emigrációra, a nyugati emigráció „ellenséges tevékenységének” felderítésére irányult⁶⁵ – kevés sikerrel. Az idegenforgalmi nyitással együtt azonban új „ellenségek” ellen kellett küzdeni, az egyre nagyobb létszámú nyugati turista érkezésével együtt a kémelhárítás feltételezte „ellenséges szándékú személyek”, kémek, ügynökök magasabb arányú beutazásával is. Az állambiztonsági szempontból veszélyesnek minősülő beutazók köre, illetve annak változása alapvetően a mindenkori ellenségképek alakulását, az államhatalom vélt, esetleg valós ellenségeinek időben változó körét mutatja meg. Ekkor még nem voltak diplomáciai kapcsolataink az NSZK-val, így tehát a magyarországi németeket diplomáciai úton sem védte volna meg senki a fokozott ellenőrzések, eligazítások és beszámoltatások miatt, miközben maguk az érintettek örültek, hogy egyáltalán kiutazhattak rokonaikhoz, illetve fogadhatták őket. Nem vitathatjuk, hogy lehettek valóban kémtevékenység céljával turistaként Magyarországra érkező külföldiek, az iratokban kirajzolódó ellenségkép azonban minden bizonnyal túlzó. Kérdéses azonban, hogy mi állt az ellenségképek megrajzolása, illetve azok felnagyítása mögött? A diktatúra paranoiás félelme, a félelmeket tükröző parancsok és végrehajtási utasítások nyomán kézzelfoghatóvá váló, mesterségesen felduzzasztott esetszám,

⁶⁴ Lásd például: ÁBTL 4.1. A-1319. „Tófalvi János kémügye”.

⁶⁵ Baráth Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához. *Betekintő*, 2011/3. http://www.betekinto.hu/2011_3_barath (A letöltés ideje 2016. január 20.)

vagy az önnön létének fontosságát is alátámasztani igyekvő, egyre duzzadó létszámú bürokratikus apparátus?

A magyarországi németek elleni intézkedéssorozatok az 1940-es évek második felében az állami szintre emelt ellenségkép-kreálást és bűnbakképzést példázzák.⁶⁶ Az 1957-ben megnyitott, „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban” című háromkötetesre duzzadt objektum dosszié⁶⁷ első része alapvetően a magyarországi németekkel kapcsolatos korábbi, 1944 végétől összegyűjtött iratok másolatait tartalmazza, melyek a „svábok” által Magyarország ellen elkövetett bűntettek felidézését szolgálták.⁶⁸ A kommunikatív emlékezet elmélete⁶⁹ felől közelítve pedig azt mondhatjuk, hogy a magyarországi németekkel kapcsolatos, akár pozitív előjelű egyéni emlékezetre rárakódott átpolitizált, sőt, politikai szempontok mentén instrumentalizált emlékezetkultúra határozta meg a „svábokkal” kapcsolatos kollektív értékpreferenciákat az 1960-as évek vidéki Magyarországon és az állambiztonság hivatásos állománya esetében is.

⁶⁶ László János: Bűnbakképzés és nemzeti identitás, avagy a szociálpszichológia mint empirikus társadalomtudomány. In Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Kronosz–MTT–ÁBTL, Pécs–Budapest, 2013. 47–48.

⁶⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-121/I., II, III. „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban”

⁶⁸ Seewann, Gerhard: Politikai tisztogató Magyarországon a második világháború után. Franz Basch népbírósi pere. In Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József, i. m. 386–387.

⁶⁹ Welzer, Harald: *Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung*. Ch. Beck, München, 2002.; Welzer, Harald–Möller, Sabine–Tschugnall, Karoline: *„Opa war kein Nazi”. Nationalismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2002.